

معرفی و بررسی خمسه‌ای مصور از دوره ترکمانان متعلق به موزه هنرهای اسلامی کوالامپور

حمیدرضا روحانی^{۱*}، آزاده سخاوت^۲

^۱ عضو هیات علمی گروه نقاشی، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

^۲ کارشناس ارشد نقاشی، اصفهان، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۳/۳۰، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۳/۲۲)

چکیده

خمسه‌سرایبی و خمسه‌نگاری از سنت‌های دیرپای ادب و هنر فارسی است، چنانچه می‌توان از آن، بعد از شاهنامه‌نگاری به عنوان پُراقبال‌ترین کتاب مورد توجه هنرمندان و حامیان نام برد. یک نسخه از خمسه مصور به تاریخ ۹۰۴ ه.ق. زمان فرمانروایی ترکمانان بر ایران، اکنون متعلق به مجموعه نسخ محفوظ در موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی به شماره ۲۰۱۲/۲۵/۵ است؛ که تاکنون بررسی نشده است. این نسخه دارای ۶۸ تک نگاره و ۵ نگاره دو برگی، به قلم نستعلیق است و از کاتب، نگارگران و حامی آن اطلاعاتی در دسترس نیست. در این پژوهش سعی بر آن شده است تا وجوه مشخص فرمی این نسخه بررسی و به عنوان سند مکتوبی از نقاشی دوره ترکمان معرفی شود. این پژوهش با دسترسی و مطالعه مستقیم نسخه و نیز استفاده از منابع و اسناد مکتوب به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. بر اساس نتایج حاصل از این پژوهش، خمسه مورد نظر، احتمالاً نسخه‌ای درباری است و علیرغم تنوع موضوعی نگاره‌ها، به جز چند مورد تفاوت چشمگیری در کیفیت نگاره‌ها وجود ندارد؛ هیكل‌های جسیم و محدود انسانی در کنار پیکره‌های متعدد حیوانی و وفاداری به متن منظوم از ویژگی‌های بارز آن است.

واژه‌های کلیدی

نقاشی ایرانی، حکومت ترکمانان، مکتب ترکمان، خمسه نظامی.

مقدمه

پژوهش، گردآوری داده‌ها و تصاویر از طریق منابع کتابخانه‌ای و اسناد مکتوب بوده - نگارنده امکان دسترسی مستقیم به نسخه و اسکن تصاویر را داشته است - و تجزیه و تحلیل آن به روش توصیفی - تحلیلی انجام یافته است.

نقاشی ایرانی را از اواسط قرن نهم تا اوایل قرن دهم هجری در زمان حکومت ترکمانان قراقویونلو و آق قویونلو، "مکتب ترکمان" می‌خوانند. ایران در این دوره حدوداً پنجاه ساله، سال‌های پرتنش را تجربه کرده است و انتقال قدرت‌های مکرر از شخصی به شخص دیگر و از قومی به قوم دیگر، تأثیر به‌سزایی در هنر و فرهنگی دوره داشته است چنانچه این مکتب را که بر پایه میراث فرهنگی جلایریان و تیموریان استوار است، گاهی مکتب التقاطی ترکمان نیز می‌نامند. ترکمانان قراقویونلو و آق قویونلو، در ادامه‌ی کشورگشایی، کتابخانه‌ها و مراکز کتاب‌آرایی در شهرهای تبریز، شیراز و بغداد ایجاد کردند و به حمایت از هنرمندان و هنر کتاب‌آرایی پرداختند. کتاب *خمسه نظامی* ۹۰۴ ه.ق، نسخه‌ای با ۶۸ نگاره به علاوه ۵ نگاره‌ی دو برگه - احتمالاً محصول کارگاه کتاب‌آرایی شیراز است. از دست نوشته‌های افزوده و نشان‌های ثبت شده در برگ‌های نخستین کتاب می‌توان گفت که نسخه مزبور در حدود صد سال پس از تولید از ایران خارج و به کشور هندوستان برده شده است. از محل نگهداری و صاحبان آن در ادوار گذشته اطلاعی یافت نشد؛ تا اینکه در سوم اکتبر ۲۰۱۲، این نسخه در حراج سوتبیز برای فروش عرضه شده است و اکنون به موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور در مالزی تعلق دارد.

خمسه نظامی اثر ماندگار حکیم نظامی گنجوی (۵۳۵-۵۶۱۴ ه.ق) مشتمل بر پنج مثنوی "مخزن الاسرار"، "خسرو و شیرین"، "لیلی و مجنون"، "هفت‌پیکر" و "اسکندرنامه" (شرف‌نامه و اقبال‌نامه) از سال ۵۷۱ تا ۵۹۹ ه.ق، با تکیه بر ادبیات تعلیمی سروده شده است. شیفتگی فراوان نظامی به شاهنامه سبب شد که او در *خمسه‌ی خود* هر یک از مضمون‌ها و داستان‌های غنایی و حماسی و حکمی شاهنامه را در داستان‌های مستقل و متفاوت نظیره‌سازی کند و مضمون داستان‌های "شاهنامه" را در داستان‌های متفاوت با سبک و سیاق شاعران قرن ششم و فرهنگ اجتماعی آن دوران به نظم درآورد (زرین‌کوب، ۱۳۶۳، ۶۴). *خمسه‌نگاری* که از سنت‌های دیرپای هنر فارسی است و می‌توان از آن، بعد از شاهنامه‌نگاری، به عنوان پراقبال‌ترین نسخه مورد توجه هنرمندان و حامیان نام برد (شایسته فر، ۱۳۸۶)؛ در فصول پرفراز و نشیب نقاشی ایرانی همواره رونق داشته و نسخ ارزشمندی از جمله «*خمسه بایسنقری*»، «*خمسه جمالی*»^۱ و «*خمسه تهماسبی*»^۲ به جامانده است. مطالعه و بررسی *خمسه نظامی* در مکاتب مختلف از آن رو که کتاب واحدی به دفعات در طول تاریخ نقاشی ایران مصور شده است، در روند شناسایی بهتر سیر تکامل نقاشی ایرانی سودمند است. در پژوهش حاضر که از نظر هدف، جزء پژوهش‌های توسعه‌ای قرار می‌گیرد، سعی بر آن شده است تا نسخه *خمسه نظامی* ۹۰۴ ه.ق، مربوط به دوره ترکمان به شماره ۲۰۱۲/۲۵/۵ محفوظ در موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور بررسی و معرفی شود. نظر به ماهیت تاریخی این

مکتب ترکمان

هرات و تبریز و شیراز دیده می‌شود و اغلب، ویژگی‌های هر سه سبک در یک نسخه جلوه یافته است و این چنین است که برخلاف مکتب هرات که هنرمندانش می‌کوشیدند به شیوه یکدست کار کنند، نگاره‌های نسخه‌های مکتب ترکمان را می‌توان مجموعه‌ای التقاطی در نظر گرفت. این اتفاق نه تنها در نگاره‌های یک نسخه قابل مشاهده است، بلکه گاهی در یک نگاره، هم‌نشینی چند سبک را می‌توان دید. «هنگامی که در یک نسخه، هم‌نشینی دو یا چند مکتب مشاهده می‌شود، بعضی از محققان علاقه شدیدی دارند که بعضی از نگاره‌ها را به دوران قبل ارجاع دهند؛ اما در مکتب ترکمان این اتفاق آنچنان تکرار شونده و در همه نسخ وجود دارد که ما را به این نتیجه می‌رساند که این نسخه در دربار ترکمانان مصور شده است» (Robinson, 1979, 212). با اینکه تأثیرات مکاتبی چون هرات و جلایریان در سبک نقاشی ترکمان گردآمده است، این سبک بیشترین تأثیرات و الهامات خود را از نقاشی شیراز گرفته است. در واقع این شهر ظاهراً کانون مکتب نقاشی ترکمان

این مکتب در یک دوره‌ی تقریباً پنجاه ساله رواج داشته است که با تسلط ترکمانان بر غرب و مرکز ایران پا گرفت. ترکمن‌های «قراقویونلو» و «آق قویونلو» در ابتدا هیچ سنت نقاشی از خود نداشتند و در طول جنگ‌ها و لشگرکشی‌ها به مناطق مختلف، هنرمندان آن سرزمین‌ها را همراه خود می‌کردند. به این دلیل با نسخه‌های متعددی مواجه می‌شویم که نگاره‌های آن ترکیبی از سبک‌های مختلف از جمله: هرات از کارگاه «بایسنقر»، شیراز از کارگاه «ابراهیم سلطان» و بغداد از کارگاه «جلایریان» می‌باشد (Robinson, 1993, 107). با کوشندگی این هنرمندان بود که مکتب نگارگری ترکمان شکل گرفت و شماری از آثار ارزشمند و پرورده هنری پدید آمد. آمیزه‌ای از تجارب هنری مکتب شیراز، تبریز و ایلخانی و تأثیر هنرمندان دوره پیشین هرات که در دهه ۸۶۰ ه.ق. به هرات کوچیدند و به خدمت "پیربداق" درآمدند و به تولید آثار هنری برای وی مشغول شدند (آژند، ۱۳۸۱). چنانکه در تعدادی از نسخ خطی سال‌های میانی قرن نهم هجری، رشد هم‌زمان سبک

(دبیاچه‌ای)، در آغاز هر دفتر و چهار انجام در کادر مثلثی شکل در پایان چهار دفتر دارد. ابعاد این نسخه ۱۶,۳*۲۷,۸ سانتی‌متر و قطر آن ۶,۵ سانتی‌متر است و جلد آن چرمی مشبک-معرق، مزین به نقوش گیاهی است. نسخه خمسه نظامی ۹۰۴ ه.ق متعلق به سال ۵-۹۰۴ هجری قمری برابر با ۹-۱۴۹۸ میلادی است و هم اکنون به شماره ۲۰۱۲/۲۵/۵ در موزه هنرهای اسلامی مالزی، کوالامپور نگهداری می‌شود.

جلد کتاب خمسه نظامی ۹۰۴ ه.ق جلد سوخت ضریبی معرق با زمینه طلایی است؛ که در بالا و پایین آن دو نوار مشبک نیز کار شده است (تصویر ۲). ابتکار مشبک‌کاری چرم روی جلد را به دوران تیموریان نسبت می‌دهند. این نوع جلد، بیشتر در نیمه دوم دوران تیموریان رواج یافته و در غالب موارد به صورت معرق و مشبک و گاهی همراه با فن سوخت دیده می‌شود (رستمی، ۱۳۹۲، ۴۰). در نسخه مورد نظر، نوارهای مشبک جلد دچار فرسودگی و ریختگی شده است. پشت جلد، رخ چرم است که به نظر می‌رسد از چرم گوساله باشد، برای تزئین از نقش لچک و ترنج با کاغذ الوان آبی و طلایی استفاده شده است که به روی آن فن معرق و مشبک صورت گرفته است. این فن، بیشتر برای تزئینات داخل جلد به کار گرفته می‌شده است. چون داخل جلد کمتر در معرض فرسودگی و پارگی قرار داشته، تزئینات آن کاملاً محفوظ باقی مانده است. عموماً در صحافی سنتی پس از جلد "آستر پیشواز" و در آخر صفحه قبل از جلد "آستردرقه" قرار داشته است. کتاب خمسه حاضر به خاطر تزئینات پشت جلد (تصویر ۳)، آستردرقه و پیشواز ندارد.

قلم و کاتب

قلم نستعلیق در قرن نهم هجری، در بین خوشنویسان به عنوان دلپسندترین و شایسته‌ترین خط برای زبان فارسی رواج فراوان داشت. متن اشعار خمسه ۹۰۴ ه.ق به خط فارسی و به

تصویر ۳- تزئینات پشت جلد خمسه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

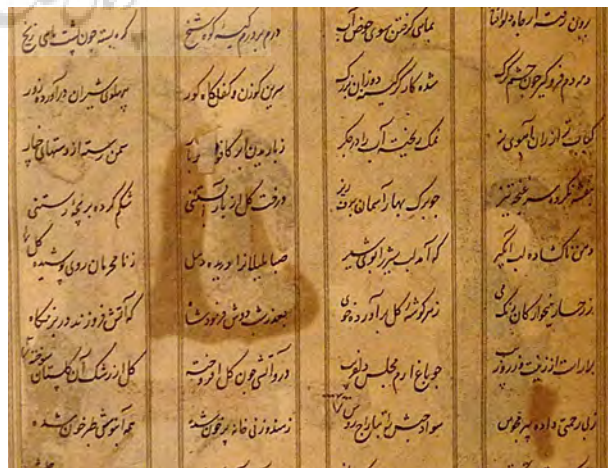

تصویر ۲- جلد کتاب خمسه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

بوده است. وقتی "پیربداق" حکومت شیراز را در سال ۸۵۶ ه.ق به دست گرفت، کارگاه‌های شاهزادگان و امیران تیموری همچنان به کار خود ادامه می‌داد (Aga-Oglu, 1935)؛ این موضوع می‌تواند به عنوان یکی از عوامل فعالیت شیراز به عنوان کانون مکتب ترکمان به شمار آید. از محل مصورشدن نسخه‌های دیگر برمی‌آید که در آن دوران، مراکز و کارگاه‌های کتاب‌آرایی در شهرهای یزد (خمسه ۹۰۲ ه.ق)، گیلان (شاهنامه سربزرگ، ۹۰۰ ه.ق)، شیروان (گلچین ۸۷۳ ه.ق) و بغداد (خمسه جمالی، ۸۷۰ ه.ق) نیز فعال بوده است. "پس از آنکه" شاه اسماعیل صفوی در سال ۹۰۷ ه.ق تبریز را گرفت، محتویات کتابخانه دربار ترکمانان از آن وی شد؛ اما از میزان مایملک کتابخانه اطلاعاتی در دسترس نیست، چراکه حملات عثمانیان، بخشش‌های شاهانه، انتقال پایتخت به قزوین و بلاهای طبیعی همه دست‌به‌دست هم دادند و اسناد مربوط به این باره را پراکنده و از بین بردند. با این حال، نسخه‌ها و مرقعات نفیس بسیاری از ترکمانان در استانبول نگهداری می‌شود که پرده از چهره هنرمندان برجسته اواخر قرن پانزدهم تبریز و آثار آنها برمی‌دارد" (کنبی، ۱۳۸۷، ۱۵).

معرفی و بررسی خمسه نظامی ۹۰۴ ه.ق

خمسه ۹۰۴ ه.ق کتابی است متشکل از ۳۶۸ برگ که در هر صفحه‌ی آن ۲۱ سطر در چهار ستون به خط نستعلیق بر روی کاغذ نخودی رنگ با مرکب سیاه نوشته شده است (تصویر ۱). سر عنوان‌ها به رنگ طلایی به خط توقیع با حروف بزرگ‌تر نسبت به متن در قاب‌هایی جداگانه در حد فاصل دو ستون جای دارد. خطوط جدول کشی سیاه و آبی در ابعاد ۱۰*۱۹,۵ سانتی‌متر می‌باشد و فضای قرینه پلکانی محاط در این محدوده، کادر تکرار شونده‌ای است که برای نقاشی اختصاص داده شده است. این نسخه شامل شش دفتر و ۵ سر لوح مذهب، ۲ صفحه قرینه آغاز مزین به گل‌های ختایی و ترنج می‌باشد. همچنین ۲ صفحه طلایه اشعار -تمام مذهب طلاکاری بر لاجورد، ۶۸ نگاره و ۵ نگاره‌ی دو برگی

تصویر ۱- برگی از خمسه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

آثار به جا مانده از وی در بازه زمانی ۱۰۷۱-۱۰۳۰ ه.ق است (بیانی، ۱۳۴۶، ۳۹۳-۴۰۰). از اختلاف تاریخ‌های ثبت شده در نسخه و بازه زمانی فعالیت عبدالرشید دیلمی می‌توان چنین بیان کرد که شاید تصحیحات اضافه شده در حواشی را افزوده باشد و یا به عنوان سرپرست کتابخانه سلطنتی مهر تاییدی بر کتاب کوبیده است. در میان دست‌نوشته‌های افزوده بر این صفحه در ذیل مهرها عبارت "به مبلغ دو صد روپیه" با قلم فلزی و با سرعت نوشته شده است. با توجه به نوع قلم و رسم الخط رایج، احتمال این می‌رود که این نوشته در قرن دوازدهم - عصر قاجار - نوشته شده باشد. با توجه به محل اقامت عبدالرشید دیلمی در هندوستان، واحد پول نوشته شده - روپیه - توجیه پذیر است و می‌توان گفت که این نسخه در حدود صد سال پس از تولید از ایران خارج و به کشور هندوستان برده شده است.

تصویر ۷- مهر متعلق به عبدالرشید دیلمی خوشنویس قرن ۱۱، جزئی از تصویر ۶.

قلم نستعلیق و به رنگ سیاه و سر عنوان‌ها به خط توقیع و به رنگ طلایی نوشته شده است (تصویر ۴). تصحیحات انجام شده در حواشی را به نظر شخص دیگری انجام داده و یا اینکه با توجه به کیفیت قلم نوشتاری احتمالی می‌رود در سال‌های بعد بر آن افزوده شده باشد (تصویر ۵). تصحیحات به قلم نستعلیق خفی است و نسبت به قلم نستعلیق متن، برتری نسبی دارد. در خط مورد استفاده در تصحیحات دور و سطح‌های استفاده شده، چینش کلمات بر خط کرسی و در مجموع هماهنگی و روانی خط بر خط متن ارجح است. نام کاتب عموماً در انجام کتاب و همراه با تاریخ و نام حامی ذکر می‌شده است؛ اما با وجود اینکه این نسخه چهار انجام دارد، نام کاتب یا کاتبان نسخه ختمه نظامی ۹۰۴ ه.ق. در هیچ کدام از انجام‌ها آورده نشده است. همچنین هیچ رد و نشان ویژه‌ای به جهت انتصاب خط مورد نظر به کاتبان نام آشنای این دوران وجود ندارد.

مهرها و نشانه‌ها

شواهد تاریخی و مستندات مکتوب یا محتمل در خصوص مالکیت این نسخه در ادوار گذشته و اینکه این نسخه در گذشته به چه کسانی تعلق داشته است و چگونه از کتابخانه‌های درباری ایران به جایگاه کنونی - موزه هنرهای اسلامی مالزی، کوالالامپور - راه یافته، در دسترس نیست. آنچه از محتوای نسخه دریافت می‌شود، اثر دو مهر مدور و دو مهر بیضی در برگ دوم کتاب است (تصویر ۶). یکی از مهرها متعلق به خطاط و خوشنویس قرن یازدهم "عبدالرشید دیلمی" است (تصویر ۷) که خواهرزاده، داماد و شاگرد میرعماد حسنی (۱۰۲۴-۹۶۱ ه.ق) خطاط شهیر دربار شاه عباس اول بود. وی پس از به قتل رسیدن میرعماد به بارگاه شاه جهان در هندوستان رفت و در آنجا به سمت خطاط سلطنتی، استاد شاهزادگان و رئیس کتابخانه سلطنتی درآمد.

تصویر ۶- تصویر مهرها و دست‌نوشته‌های افزوده در صفحه دوم ختمه ۹۰۴ ه.ق. موزه هنرهای اسلامی کوالالامپور، مالزی.

تصویر ۵- تصحیحات حواشی در برگي از ختمه ۹۰۴ ه.ق. موزه هنرهای اسلامی کوالالامپور، مالزی.

تصویر ۴- برگي از ختمه ۹۰۴ ه.ق. موزه هنرهای اسلامی کوالالامپور، مالزی.

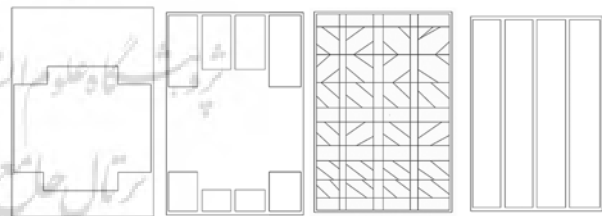
صفحه آرایی و جدول کشی

غرب ایران، سابقه‌ی طولانی داشته و یکی از مهم‌ترین روش‌های سامان‌دهی در مکتب شیراز محسوب می‌شود (مراثی، ۱۳۹۱). در شماره‌گذاری این نسخه، از دو روش برگ‌شماری (تصویر ۹) و رکابه (تصویر ۱۰) استفاده شده است، به صورتی که در بالای وسط صفحات زوج شماره برگ و در گوشه سمت چپ پایین صفحات فرد، اولین کلمه از صفحه بعد نوشته شده است. در اکثر صفحاتی که در آن نگاره‌ای ترسیم شده است، بر روی لبه و در میانه‌ی کاغذ، یک مستطیل زرنشان به ابعاد تقریبی 5×7 میلی‌متر نشانه‌گذاری شده است (تصویر ۱۱).

آغاز و انجام

آغاز نسخه خمسه ۹۰۴ ه.ق دو صفحه کاملاً مذهب است که صفحه دوم قرینه صفحه اول است؛ رنگ زمینه، نقره‌ای است که به مرور زمان اکسید شده و به سیاهی گراییده است. نقوش ختایی و اسلیمی سطح زمینه را دربر گرفته است و ترنجی طلایی در مرکز قرار دارد (تصویر ۱۲). صفحه سوم و چهارم شامل اشعار طلیعه دیوان مخزن‌الاسرار است که به صورت قرینه و تمام مذهب با نقوش هندسی و گیاهی و به رنگ لاجورد و طلایی ترسیم شده است (تصویر ۱۳). علاوه بر این چهار صفحه آغاز، چهار دفتر دیگر خمسه نیز مزین به سرلوح مذهب است که هر کدام یک‌سوم صفحه را به خود اختصاص داده است (تصویر ۱۴). تذهیب انجام‌شده در این نسخه، شباهت فراوانی با تذهیب در مکتب شیراز قرن نهم هجری دارد. "در این مکتب، رنگ طلایی مهم‌ترین رنگ در تذهیب بوده است و رنگ لاجورد به دفعات برای ایجاد تضاد به همراه رنگ‌های سفید، قرمز، سبز و سیاه به کار رفته است. استفاده از شرف، سایه زنی، قلم‌گیری، تسمه‌های حواشی، قاب‌بندی، اسلیمی‌های چرخان و قرینه از ویژگی‌های بارز آن به حساب می‌آیند" (معتقدی، ۱۳۸۷). به جز دفتر اول، آغاز دفترهای دیگر، مزین به سرلوح مذهب با رنگ طلایی و لاجورد است که کمتر از یک‌دوم از جدول کشی را به خود اختصاص داده است. در ترنج پلاندازی شده، عنوان دفتر به خط رقاع نوشته شده است. نوع تزیینات سرلوح‌ها با تذهیب

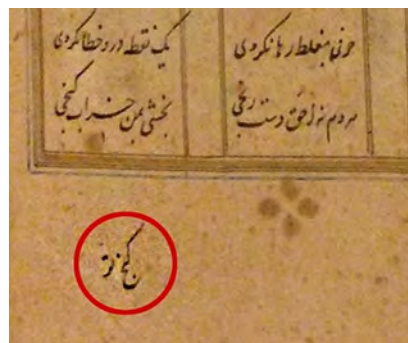
رابطه‌ی نظام چینش عناصر نوشتاری و قاب تصویر و همچنین رابطه شکل قاب تصویر با موضوع و ترکیب‌بندی نگاره در نسخه خمسه ۹۰۴ ه.ق، همواره از تناسبات ویژه‌ای پیروی می‌کند که عبارت است از: قرار دادن قاب اشعار در بالا و پایین نگاره و رسیدن به یک فضای هندسی و متقارن که با شبکه‌ای ناپیدا از خانه‌های مساوی، بر اساس ستون‌بندی اشعار خارج از قاب نقاشی حاصل می‌شود. جدول کشی در نسخه‌ی خمسه ۹۰۴ ه.ق، همچون بیشتر نسخ این دوره، در چهار ستون نظام یافته است. ابعاد صفحه‌ی کاغذ $16 * 27/5$ سانتیمتر، جدول کشی به ابعاد $10 * 19,5$ سانتیمتر و هر ستون $2 * 18,8$ سانتیمتر است. فاصله‌ی بین ستون‌ها ۲ میلی‌متر و هر ستون شامل ۲۱ سطر می‌باشد و در صفحاتی که سر عنوان دارند، تعداد سطرها به نسبت کاهش می‌یابد. فاصله حاشیه‌ها از بالا و پایین ۴,۵ سانتیمتر و از راست و چپ به سمت لبه کاغذ ۴ سانتیمتر است. در جدول کشی از ۵ خط به ترتیب از داخل به خارج: سیاه، طلایی، سیاه، سیاه و لاجورد و برای ستون‌ها ۲ خط سیاه به کار رفته است. برای عنوان‌ها، فضای به عرض ۲ ستون و ارتفاع ۲ تا ۳ سطر اختصاص داده شده است (تصویر ۸). فضای اختصاص داده شده به نگارگری پلکانی متقارن است که در اغلب موارد از الگوی یکسانی پیروی می‌کند. قاب‌بندی پلکانی ترکیبی است که در آن، اجزای تصویر بر اساس ستون‌هایی با عرض مساوی و ارتفاع متفاوت تقسیم‌بندی می‌شوند. ترتیب و میزان عرض این ستون‌ها از تقسیم‌بندی صفحه که برای نگارش اشعار تنظیم شده است، تبعیت می‌کند. وجود این نظام قاب‌بندی در

تصویر ۸- ساختار جدول کشی و ستون بندی نسخه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

تصویر ۱۱- نشانه گذاری صفحات نقاشی، نسخه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

تصویر ۱۰- شماره گذاری به روش رکابه، نسخه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

تصویر ۹- شماره گذاری به روش برگ شماری نسخه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

است ولی انجام دفتر ششم که انجام کتاب نیز محسوب می‌شود، با عبارتی متفاوت و زبان فارسی نوشته شده است.

نگاره‌ها

خمسه نظامی ۹۰۴ ه.ق. در مجموع شامل ۶۸ نگاره و ۵ نگاره دو برگی (دبیاچه ای) در آغاز هر دفتر است جدول (۱). در ابتدای دفتر خسرو و شیرین با موضوع جشن، در ابتدای دفتر لیلی و مجنون با موضوع چوگان (تصویر ۱۵)، در ابتدای دفتر هفت‌پیکر با موضوع شکار، در ابتدای دفتر شرف نامه با موضوع جنگ و در ابتدای دفتر اقبال نامه با موضوع جشن (تصویر ۱۶). با بررسی کلی نگاره‌های خمسه نظامی ۹۰۴ ه.ق. می‌توان دریافت، علیرغم تنوع موضوعی نگاره‌ها - حماسی، حکمی، تغزلی و عاشقانه - غالباً نگاره‌ها دارای وجوه مشترکی در عناصر بصری از قبیل ترکیب‌بندی، نوع تزئینات، رنگ‌بندی، بافت و فضا سازی می‌باشند. نگاره‌ها تقریباً همه با کیفیت و کمال دقت ترسیم شده‌اند. بیرون‌زدگی از کادر به ندرت دیده می‌شود و نگارگر به کادر تصویر وفادار است؛ اما در عین حال، نقاش در اغلب نگاره‌ها کادر تصویر را

صفحه آغاز دفتر اول مشابه است، شرفه‌ها در ضلع بالایی و قاب اسلیمی‌های مداخل لاجورد و طلایی با تزئینات ختایی پیچان از عناصر تکرارشونده در سرلوح‌های این نسخه است.

در نسخه‌ی خمسه ۹۰۴ ه.ق.، چهار انجام در پایان چهار دفتر به ترتیب زیر آمده است:

۱. انجام دفتر دوم - خسرو و شیرین، صفحه ۱۰۵: "تم الكتاب بعون الله و حسن توفيقه والحمد لله على نعمايه في سنة ۹۰۴ م"
۲. انجام دفتر سوم - لیلی و مجنون، صفحه ۱۶۳: "تم الكتاب بعون الله و حسن توفيقه والحمد لله على نعمايه في سنة ۹۰۴ م"
۳. انجام دفتر چهارم - هفت‌پیکر، صفحه ۳۲۰: "تم الكتاب بعون الله و حسن توفيقه والحمد لله على نعمايه في سنة ۹۰۵ م"
۴. انجام دفتر ششم - اقبال نامه، صفحه ۳۶۷: "تمام شد بهترین ساعتی خلاصه‌ی خمسه نظامی رحمت‌الله علیه در تاریخ هفدهم محرم الحرام سنه ۹۰۵ والحمد لله رب العالمین. آمین. م"

در هر چهار صفحه، تذهیب مختصری انجام شده است و تنها به ذکر تاریخ تحریر در مثلثی وارونه که بین ستون اول و چهارم آمده اکتفا شده و نامی از کاتب و حامی نسخه آورده نشده است. سه انجام با عبارتی مشابه و به رسم معمول با کلمات عربی نوشته شده

تصویر ۱۴ - نمونه سرلوح مذهب نسخه ۹۰۴ ه.ق.، موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

تصویر ۱۳ - طلیعه دیوان مخزن الاسرار نسخه ۹۰۴ ه.ق.، موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

تصویر ۱۲ - صفحه آغاز نسخه ۹۰۴ ه.ق.، موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

تصویر ۱۶ - نگاره دبیاچه‌ای ابتدای دفتر اقبال نامه نسخه ۹۰۴ ه.ق. موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

تصویر ۱۵ - نگاره دبیاچه‌ای ابتدای دفتر لیلی و مجنون نسخه ۹۰۴ ه.ق. موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

تصویر قرار گرفته اند؛ گاهی تنها یک بیت در پایین نگاره جای گرفته است. میزان وفاداری نگارگر به متن بسیار قابل توجه است. در اکثر تصاویر، بیان داستان بر زمینه آرام تپه‌ای اتفاق می‌افتد و خط افق نگاره در قسمت بالایی با کمی قوس به چشم می‌خورد. این نوع قرارگیری خط افق به نقاش مجال بیشتری برای بیان تمام و کمال موضوع را می‌دهد (تصاویر ۱۷ تا ۲۰).

(بیشتر از سمت بالا) با عناصری از قبیل درخت، ابر، پرچم، پرنده، گنبد یا بام بنا، نوک شمشیر و یا پای انسان یا حیوان شکسته و تصویر را به بیرون جدول گسترده است. در این موارد نیز حریم کادر حفظ شده و قلم نگارگر بر خطوط جدول کشی نیامده است. در هیچ نگاره‌ای متن نوشتاری وارد کادر نقاشی نمی‌شود. اشعار در همه‌ی تصاویر، حتی در حد یک بیت، هم در بالا و هم در پایین

تصاویر ۱۷ تا ۲۰- ارتباط متن و تصویر و کادر در تعدادی از نگاره‌ها، نسخه خمسه ۹۰۴ ه.ق. موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

جدول ۱- عناوین و موقعیت نگاره‌های نسخه خمسه ۹۰۴ ه.ق.

شماره	دیوان	بخش	داستان	برگ
۱	مخزن الاسرار	۲۷	پیرزن و سلطان سنجر	۱۵
۲	مخزن الاسرار	۳۳	فریدون و غزال	۱۸
۳	دبیاچه (دو صفحه)		چشن و سرور (دربار صحرايي)	۲۹ و b
۴	خسرو و شیرین	۱۵	عقاب کردن هرمز با خسرو	۳۸
۵	خسرو و شیرین	۲۵	خسرو شیرین را در حال آبتنی می‌بیند	۴۵
۶	خسرو و شیرین	۴۱	مراد طلبیدن خسرو از شیرین و متنوع شدن او	۵۵
۷	خسرو و شیرین	۴۳	جنگ خسرو با بهرام چوبین و گریختن بهرام	۵۸
۸	خسرو و شیرین	۵۷	مناظره خسرو با فرهاد	۶۹
۹	خسرو و شیرین	۵۹	رفتن شیرین به کوه بیستون	۷۳
۱۰	خسرو و شیرین	۶۵	شنیدن خسرو اوصاف شکر اسپهانی (آمیزش خسرو با شکر)	۷۸
۱۱	خسرو و شیرین	۶۷	رفتن خسرو به بارگاه شیرین	۸۲
۱۲	خسرو و شیرین	۷۹	پشیمان شدن شیرین از رفتن خسرو (رفتن شیرین عقب خسرو)	۹۰
۱۳	خسرو و شیرین	۹۰	آمیزش خسرو و شیرین	۹۶
۱۴	خسرو و شیرین	۱۱۷	نامه نوشتن پیغمبر به خسرو (افتادن تاج شاهی از سر خسرو)	۱۰۴
۱۵	دبیاچه (دو صفحه)		چوگان	۱۰۷ و b

جدول ۱- عناوین و موقعیت نگاره های نسخه خمرسه ۹۰۴.ق.

شماره	دیوان	بخش	داستان	برگ
۱۶	لیلی و مجنون	۱۳	آمدن مجنون به نظاره لیلی	۱۱۸
۱۷	لیلی و مجنون	۱۶	بردن پدر مجنون را به خانه کعبه	۱۲۱
۱۸	لیلی و مجنون	۲۳	عتاب کردن مجنون با نوفل (جنگ قبایل)	۱۲۹
۱۹	لیلی و مجنون	۲۷	بردن پیرزن مجنون را به خرگاه لیلی	۱۳۲
۲۰	لیلی و مجنون	۳۳	حرمت نگه داشتن سگ و بی وفایی ناکس	۱۳۹
۲۱	لیلی و مجنون	۴۳	آشنا شدن سلام بغدادی با مجنون	۱۵۰
۲۲	لیلی و مجنون	۴۴	رسیدن خزان و درگذشتن لیلی	۱۵۵
۲۳	لیلی و مجنون	۴۵	وفات مجنون بر روضه لیلی	۱۶۲
۲۴	دیباچه (دو صفحه)		شکار	۱۶۴ a و b
۲۵	هفت پیکر	۱۲	کشتن ازدها و یافتن گنج	۱۷۷
۲۶	هفت پیکر	۱۸	برگرفتن بهرام تاج را از میان دو شیر	۱۸۰
۲۷	هفت پیکر	۲۰	داستان بهرام با کنیزک خویش (شکار غزال)	۱۸۳
۲۸	هفت پیکر	۲۱	بهرام در حال تماشای فتنه که گاوی را بر دوش از پله ها بالا می برد	۱۸۵
۲۹	هفت پیکر	۲۲	لشگر کشیدن خاقان چین به جنگ با بهرام گور	۱۸۷
۳۰	هفت پیکر	۲۶	نشستن بهرام روز شنبه در گنبد سیاه با شاهدخت هندی	۱۹۰
۳۱	هفت پیکر	۲۷	نشستن بهرام روز یکشنبه در گنبد زرد با شاهدخت مغرب	۱۹۷
۳۲	هفت پیکر	۲۸	نشستن بهرام روز دوشنبه در گنبد سبز با شاهدخت تاتار	۲۰۰
۳۳	هفت پیکر	۲۸	داستان دختر پادشاه اقلیم سوم	۲۰۲
۳۴	هفت پیکر	۳۰	نشستن بهرام روز چهارشنبه در گنبد فیروزه با شاهدخت خوارزم	۲۰۷
۳۵	هفت پیکر	۳۰	داستان دختر پادشاه اقلیم پنجم	۲۰۹
۳۶	هفت پیکر	۳۱	نشستن بهرام روز پنجشنبه در گنبد صندلی با شاهدخت چینی	۲۱۳
۳۷	هفت پیکر	۳۲	نشستن بهرام روز آدینه در گنبد سفید با شاهدخت رومی	۲۱۷
۳۸	هفت پیکر	۳۲	داستان دختر پادشاه اقلیم هفتم	۲۱۸
۳۹	هفت پیکر	۳۴	اندرز گرفتن بهرام از شبان (بهرام و شبان که سگش را دار زد)	۲۲۳
۴۰	هفت پیکر	۳۶	کشتن بهرام وزیر ظالم را	۲۲۶
۴۱	دیباچه (دو صفحه)		جنگ	۲۲۹ a و b
۴۲	شرف نامه	۱۲	تولد اسکندر	۲۴۰
۴۳	شرف نامه	۱۸	سگالش نمودن اسکندر بر جنگ دارا (پیشگویی کبکها)	۲۵۱
۴۴	شرف نامه	۲۵	مصاف دارا با اسکندر	۲۵۶
۴۵	شرف نامه	۲۶	مصاف اسکندر با دارا و کشته شدن دارا	۲۵۹
۴۶	شرف نامه	۲۹	خواستن اسکندر روشنگ را	۲۶۵ a
۴۷	شرف نامه	۲۹	خواستن اسکندر روشنگ را	۲۶۵ b

جدول ۱- عناوین و موقعیت نگاره های نسخه خمسه ۹۰۴ه.ق.

شماره	دیوان	بخش	داستان	برگ
۴۸	شرف نامه	۳۲	رفتن اسکندر به کعبه	۲۶۹
۴۹	شرف نامه	۳۳	چهره اسکندر را به نوشابه نشان می‌دهند	۲۷۴
۵۰	شرف نامه	۳۴	بزم اسکندر با نوشابه	a275
۵۱	شرف نامه	۳۴	بزم اسکندر با نوشابه	b275
۵۲	شرف نامه	۳۶	گشودن اسکندر دز دربند را به دعای زاهد	a278
۵۳	شرف نامه	۳۶	گشودن اسکندر دز دربند را به دعای زاهد	b278
۵۴	شرف نامه	۳۸	رفتن اسکندر به غار کیخسرو	۲۸۱
۵۵	شرف نامه	۴۳	فرستادن جواب نامه اسکندر توسط خاقان چین	۲۹۰
۵۶	شرف نامه	۴۴	مناظره نقاشان چینی و رومی (مانی بر آبگیر یخ‌زده نقش سگ‌مرده می‌کشد)	۲۹۳
۵۷	شرف نامه	۴۵	خاقان چین اسکندر را سرگرم می‌کند	a294
۵۸	شرف نامه	۴۵	خاقان چین اسکندر را سرگرم می‌کند	b294
۵۹	شرف نامه	۵۲	مصاف اسکندر با روس‌ها (جنگ چهارم)	a300
۶۰	شرف نامه	۵۲	مصاف اسکندر با روس‌ها (جنگ چهارم)	b300
۶۱	شرف نامه	۵۸	عیش کردن اسکندر با کنیزک چینی	a309
۶۲	شرف نامه	۵۹	افسانه آب حیوان (پیر دانا داستان آب حیات را می‌گوید)	b309
۶۳	شرف نامه	۵۹	افسانه آب حیوان (رسیدن اسکندر به همراهی خضر بر سر آب حیوان)	۳۱۱
۶۴	دیب‌چاه (دو صفحه)		جشن و بزم	a 316 و b
۶۵	اقبال‌نامه	۹	چرا اسکندر را ذوالقرنین نامند	۳۲۴
۶۶	اقبال‌نامه	۱۲	افسانه ماریه قطبیه	۳۲۷
۶۷	اقبال‌نامه	۱۳	داستان ناتوانی که بعد از ناتوانی توانگری یافت (زنگی سر بار خود را می‌برد)	۳۲۹
۶۸	اقبال‌نامه	۳۳	جهانگردی اسکندر با دعوی پیغمبری	a345
۶۹	اقبال‌نامه	۳۳	جهانگردی اسکندر با دعوی پیغمبری	b345
۷۰	اقبال‌نامه	۳۵	رفتن اسکندر به هندوستان	۳۵۰
۷۱	اقبال‌نامه	۳۶	بستن سد یاجوج	۳۵۳
۷۲	اقبال‌نامه	۳۹	مرگ اسکندر	۳۵۸
۷۳	دیب‌چاه (دو صفحه)		مجلس درس و خطابه	a 363 و b

ویژگی و عناصر اصلی نگاره‌ها

بر آن ترسیم شده است. حضور درخت، به‌صورت تک درختی سرسبز، به بار نشسته یا پرشکوفه است که از کادر بالایی به بیرون کشیده می‌شود (تصویر ۲۱).

ب) کوه و صخره: در نگاره‌های این نسخه، خبری از صخره‌های مهیج و الوان نیست، تنها نمود کوه در نگاره‌ی "رفتن شیرین به کوه بیستون" (تصویر ۲۱) است که با رنگ صورتی کم‌رنگ و دورگیری‌های صورتی پررنگ و نیز نگاره‌ی "سمت خواستن

الف) پوشش گیاهی: پوشش گیاهی عموماً پوشش انبوهی نیست و گل‌های سه پر و پنج پر و بوته‌ها به‌صورت پراکنده و ساده به روی تپه‌ها گسترده شده‌اند. در مواردی نیز از روش سبز بر سبز استفاده شده است، به این صورت که زمینه به رنگ سبز تیره و گیاهان و بوته‌ها به رنگ سبز روشن‌تر و سبز مایل به زرد

تزیینات آن از تنوع چندانی برخوردار نیست. پیکره‌های انسانی بسیار بزرگ‌اند و اغلب در پیش‌زمینه تصویر قرار دارند. تعداد پیکره‌های هر نگاره محدود است و نگارگر در تصویر کردن اشخاص غیرضروری و نامرتبط با متن پرهیز کرده است. مردها دستارهای سفید و به‌ندرت رنگی به سر دارند با رداهای بلند و تک‌رنگ، سربند زنان دستار کوچکی است که دسته‌هایش پشت سر گره شده است، در نوع پوشش زنان با مردان تفاوت چندانی دیده نمی‌شود. تنه لباس‌های پادشاه مزین به نقش و نگارهای طلایی است و تاج کیانی به سر دارد (تصویر ۲۴). در بعضی از نگاره‌ها نوعی بی‌قواره‌گی و عدم تناسب در پیکره‌ها مشهود است، به این صورت که نسبت سر به بدن بزرگ‌تر است. نقاش به خطوط کنار نما کمتر توجه داشته و اشکال را با ضخامت یکسان و تیرگی یکسانی قلم‌گیری کرده است.

ه) حیوانات: علیرغم تنوع اندکی که در تصویر گیاهان و درختان و صخره‌ها و پیکره‌های انسانی در این نسخه وجود دارد، حیوانات در انواع و حالات گوناگون تصویر شده‌اند که عبارت‌اند از: اسب، سگ، بز، شیر، شتر، گاو، خرگوش و پلنگ و سه نوع پرنده احتمالاً شاهین، اردک و پرستو. نقش اسب هم به دفعات و هم به دقت و ظرافت بیشتری نسبت به دیگر حیوانات نقاشی شده است. اسب‌ها یکدست رنگ‌گذاری شده است و پرداز ندارد. در نگاره‌هایی با موضوع جنگ، اسب‌ها برگستوان^۵ بر تن دارند (تصویر ۲۵)، وجود این پوشش را از علائم مکتب شیراز برشمرده‌اند (گری، ۱۳۸۵، ۹۳). اسب قهرمانان و دلاوران غالباً به رنگ سیاه‌اند، مانند اسب سیاوش و یا گشتاسب. در میان اسب‌ها، تنها اسب شیرین سیاه است و بقیه قریب به اتفاق قهوه‌ای رنگ می‌باشند. پوشش اسب‌ها تقریباً یکسان است و سر آنها از بدن کوچک‌تر است. به جز اسب‌های جنگی مابقی اسب‌ها تزیینات و زین و یراق قابل توجهی ندارند و از شیوهی طراحی نسبتاً یکسانی پیروی می‌کنند.

اسکندر از زاهد^۶ به رنگ خاکی و صورتی روشن و دورگیری‌های تیره‌تر دیده می‌شود، در هر دو مورد کوه‌ها بسیار ساده‌نگاری شده است و تپه‌ها، با دو یا چند منحنی نشان داده شده است. ج) آسمان و ابر و خط افق: آسمان در بیشتر نگاره‌ها به رنگ طلایی است (تصویر ۲۲) و در مواردی که رنگ لاجوردی است، با ابرهای پیچان طلایی تزیین شده است (تصویر ۲۳). ابرهای پرپیچ و تاب که اغلب با بیرون‌زدگی از کادر همراه‌اند، از عناصر تکرارشونده در نگاره‌های خمسه ۹۰۴ ه.ق است. پیچش‌ها و حرکت و کشیدگی در دم ابرها و خط افق رفیع از مشخصه‌های بارز نگاره‌های این نسخه است. بسیاری از این ویژگی‌ها از ادوار گذشته نقاشی ایران به یادگار مانده و به این دوران تداوم یافته است.

د) پیکره‌های انسانی: در نگاره‌های این نسخه، اشخاص غالباً با یک نوع آرایش تصویر شده‌اند و اغلب چهره‌ها به یکدیگر شباهتی نزدیک دارند، گرچه رنگ به کار رفته در پوشش و لباس‌ها متنوع است، اما نوع پوشش و آرایش نظامی و ابزار و وسایل جنگی و

تصویر ۲۱- رفتن شیرین به کوه بیستون، خمسه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

تصویر ۲۴- برگرفتن بهرام تاج را از میان دو شیر خمسه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی (بخشی از تصویر).

تصویر ۲۳- افسانه آب حیوان، خمسه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

تصویر ۲۲- تولد اسکندر، خمسه ۹۰۴ ه.ق، موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور، مالزی.

ازدهایی چهار پای و دو پر و این عجب تر که هفت بودش سر
لفچه هایی چو زنگیان سیاه همه فطران قبا و قیر کلاه
فلکی که اورا به گردما کمر است چه عجب که ازدهایی هفت سر است
(نظامی گنجوی، ۱۳۸۹، ۷۸-۵۷۷)

(و معماری: معماری نگاره‌ها به یک اتاق یا ایوان با فرورفتگی کم‌عمق به نشان ورودی و یک پنجره با پرده‌ای که به یک سمت جمع شده است خلاصه می‌شود، این پنجره به سمت دشت باز است (تصویر ۲۶). قسمت‌های فوقانی فضای داخلی با قوس‌هایی مزین به گل‌های آبی‌رنگ و نیمه پایینی با نقوش هندسی تکرار شونده پر شده‌اند.

ز) کتیبه: در بیشتر نگاره‌هایی که در آن بنا و عمارتی وجود دارد بر سر در ورودی کتیبه‌ای نوشته شده است. متن کتیبه‌ها "السلطان" و السلطان به علاوه چند حرف از کلمه‌ای دیگر به صورت ناتمام است (تصاویر ۲۷ و ۲۸). این کتیبه‌ها تکه چسبانی شده و احتمالاً توسط شخص دیگری بر نگاره افزوده شده است؛ از آنجایی که کادر مخصوص کتیبه از قبل ترسیم و نقاشی شده، برای جا دادن و به عبارتی چسباندن کتیبه موردنظر، این احتمال می‌رود قسمتی از نوشته بریده شده تا نوشته اندازه کادر شود.

تصویر ۲۷- نمونه‌ی کتیبه‌نگاری، خمسه ۹۰۴ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

تصویر ۲۸- نمونه‌ی کتیبه‌نگاری، خمسه ۹۰۴ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

تصویر ۲۶- وفاداری سگ و بی‌وفایی ناکس، خمسه ۹۰۴ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

در نگاره‌ی ۳۵، داستان دختر پادشاه اقلیم چهارم، بخش سی، دفتر چهارم، موجودات و حیوانات افسانه‌ای مانند ازدهای هفت‌سر و دیوها و فرشته‌ها نیز مصور شده‌اند (جدول ۲). درصد وفادار بودن نگارگر به متن کتاب با مقایسه‌ی متن کتاب و نگاره آن قابل توجه است. نظامی این حیوانات را این‌چنین توصیف می‌کند:

همه صحرا به جای سبزه و گل غول در غول و غل در غل
همه خرطوم دار و شاخ‌گرای گاو و پیلی نموده در یک جای
برنشسته هزار دیو به دیو از در و دشت برکشیده غریو

تصویر ۲۵- مصاف اسکندر با روس‌ها، خمسه ۹۰۴ق، موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، مالزی.

جدول ۲- موجودات افسانه‌ای در نگاره دختر پادشاه اقلیم چهارم.

فرشته		ازدهای هفت‌سر	
لفچک		گاو فیل	

نتیجه

به خط نستعلیق و سریع‌الاجرا است و حواشی افزوده بر کتاب از کیفیت بهتری نسبت به متن اصلی برخوردار است. از مجموع مهرها و دست‌نوشته‌های کتاب چنین برمی‌آید که در عصر قاجار از ایران به هندوستان برده شده است و از آن پس تا قبل از خریداری نسخه در حراجی ساتبی به سال ۲۰۱۲ برای موزه هنرهای اسلامی کوالامپور مالزی اطلاعی در دست نیست. اندازه بزرگ پیکره‌های انسانی که غالباً در پوشش لباس و ویژگی‌های چهره به هم شبیه

خمسه مصور ۹۰۴ق به شماره ۲۰۱۲/۲۵/۵ متعلق به موزه هنرهای اسلامی کوالامپور، نسخه‌ای احتمالاً درباری از دوران ترکمانان است که جدول کشی و تذهیب‌اندازی پرگ‌ها نیز شیوه رایج این مکتب را یادآور می‌شود. این کتاب جمعا ۶۸ مجلس و ۵ نگاره دیباچه‌ای بدون رقم و امضا دارد و تاریخ کتابت آخرین دفتر آن ۹۰۵ق است ولی از کاتب و حامی آن در هیچ کجای کتاب نامی آورده نشده است. سر عنوان‌ها به خط رقاع و متن کتاب

پلکانی سازماندهی کرده است. نگاره‌ها با افق رفیع و آسمان طلایی و در مواردی لاجوردی با عناصر ساده‌ای از طبیعت پردازی، عرصه عمل پیکره‌های محدود انسانی و پیکره‌های متنوع حیوانی است. معرفی و بررسی این نسخه که تاکنون بدان پرداخته نشده، تلاشی در جهت شناخت این فصل از تاریخ نقاشی ایران است.

هستند، در یک ترکیب‌بندی پر تحرک با رنگ‌های غنی و تخت، از ویژگی‌های بارز نگاره‌های این نسخه است؛ با وجود تفاوت‌های موجود در اندام و تناسب پیکره‌ها، نگاره‌ها از هماهنگی و یکدستی نسبی بهره می‌برند. نقاش که بسیار به متن منظوم نظامی وفادار بوده است، فراز اصلی داستان را در پیش‌زمینه و در قالب ترکیب‌بندی

پی‌نوشت‌ها

فرهنگستان هنر، تهران.
 زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۳)، سیری در شعر فارسی، انتشارات نوین، تهران.
 شایسته فر، مهناز (۱۳۸۶)، جایگاه مضمونی و زیبایی‌شناسی شعر در نگاره‌های خمسه شاه طهماسبی، دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۷، صص ۲۲-۷.
 کنبی، شیلا، (۱۳۸۷)، عصر طلایی هنر ایران (۱۵۰۱-۱۷۲۲)، مترجم: حسن افشار، نشر مرکز، تهران.
 کنبی، شیلا، (۱۳۸۹)، نگارگری ایرانی (ویرایش دوم)، مترجم: مهناز شایسته فر، موسسه مطالعات هنر اسلامی، تهران.
 گری، بازیل (۱۳۸۵)، نقاشی ایرانی، مترجم: عربعلی شروه، نشر دنیای نو، تهران.
 مراثی، محسن (۱۳۹۱)، تبیین بررسی چگونگی ترکیب‌نویسی و تصویر خاستگاه آن در نگارگری مکتب شیراز دوره آل اینجو، نشریه نگره، شماره ۲۳، صص ۵۱-۴۲.
 معتقدی، کیانوش (۱۳۸۷)، کتابت و کتاب‌آرایی در مکتب شیراز: شکوه خوشنویسی و تذهیب در مکتب شیراز (سده‌های هشتم و نهم هجری)، آینه خیال، شماره ۱۰، صص ۱۲۵-۱۱۸.
 نظامی، الیاس ابن یوسف (۱۳۸۹)، هفت پیکر، با تصحیح و حواشی وحید دستگردی و به کوشش سعید حمیدیان، نشر قطره، چاپ نهم، تهران.
 Aga-Oglu, Mehmet (1935), *Persian Bookbinding of the Fifteenth Century (Vol. 1)*, University of Michigan Press, Michigan.
 Robinson, Basil William (1993), *Fifteenth-century Persian painting: problems and issues*, NYU Press, New York.
 Robinson, Basil William (1979), Omar Khayyam, *Rubaiyat of Omar Khayyam*, Persian miniatures, translation by Edward Fitzgerald, notes by B. W. Robinson, Crescent Books, New York.

۱ خمسه بایسنقری (بدون تاریخ) مکتب هرات، محفوظ در موزه بریتانیا لندن.
 ۲ خمسه جمالی (۸۶۹ ه.ق.)، مکتب بغداد، محفوظ در کتابخانه دفتر هند در لندن.
 ۳ خمسه تهماسبی (۹۵۰-۹۴۶)، مکتب تبریز، محفوظ در موزه بریتانیا لندن که بی‌تردید نفیس‌ترین نسخه نیمه اول قرن دهم هجری است (شایسته فر، ۱۳۸۶).
 ۴ آستربردقعه و پیشواز به آستر دولایی گفته می‌شود که یک طرف آن به جلد چسبیده و طرف دیگر آن در نزدیکی عطف به کتاب چسبیده باشد. آستربردقعه نقش لولای اتصال بین جلد و کتاب را دارد و معمولاً کاغذ آن از کاغذ کتاب ضخیم‌تر است (جازاری، ۱۳۷۸).
 ۵ به تن‌پوش اسب‌ها در جنگ گفته می‌شود.

فهرست منابع

آزند، یعقوب (۱۳۸۱)، مکتب نگارگری ترکمان (۹۲۶-۸۲۳ ه)، هنرنامه، شماره ۱۷، صص ۴۷-۳۴.
 بیانی، مهدی (۱۳۶۳)، احوال و آثار خوشنویسان (ویرایش ۲، جلد ۱ و ۴)، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
 پاکباز، روئین (۱۳۷۹)، نقاشی ایران از دیرباز تا کنون، انتشارات زرین و سیمین، چاپ اول، تهران.
 ثابت‌جازاری، علی اصغر (۱۳۷۸)، صحافی سنتی، کتاب ماه هنر، شماره ۸، صص ۲۵-۲۲.
 خوسفی بیرجندی، ابن حسام (۱۳۸۱)، خاوران‌نامه، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
 رستمی، مصطفی (۱۳۹۲)، جلد‌سازی ایرانیان از سلجوقیان تا قاجار،